

МАРТОВСКИ ПОГРОМ 2004
узроци ✧ разарања ✧ последице

Мартовски погром 2004
узроци ✧ разарања ✧ последице
књига II

Издавачи:

Дом културе Грачаница
Архив Косова и Метохије

За издаваче

Мр Живојин Ракочевић
Мрс Марко Марковић

Уређивачки одбор:

Патријарх српски
Порфирије (Перић)
Митрополит Теодосије
(Шибалић), Епархија
рашко-призренска
Митрополит
Јоаникије (Мићковић),
Митрополија Црногорско-
приморска
Академик Љубодраг Димић
Проф. др Владан Виријевић
(главни уредник)
Проф. др Митра Рељић
Проф. др Весна Зарковић
Мр Живојин Ракочевић
Мрс Марко Марковић
Мрс Стефан Филиповић
(секретар Уређивачког одбора)

Програмски одбор

Др Александра Новаков
Проф. др Милош Ковић
Др Мирослав Перишић

Доц. др Душко Челић

Др Игор Вукадиновић

Проф. др Драгиша Бојовић

Мрс Бојан Арбутина

Мр Милун Стијовић

Рецензенти:

Проф. др Марија Ђорић

Проф. др Митра Рељић

Др Јана Алексић

Др Владан Бајчета

Др Милан Гулић

Др Миша Ђурковић

Др Душан Илић

Мр Живојин Ракочевић

Др Ненад Антонијевић

Проф. др Дејан Тубић

Редактура, лектура, коректура

Владимир М. Николић

Преводилац

Весна Гајић

Секретар Уређивачког одбора

Мрс Стефан Филиповић

Припрема

за шtamпу и шtamпа

Интерклима-графика, Врњци

Тираж: 500

*Објављивање Зборника помогли су Министарство културе
Републике Србије и Канцеларија за Косово и Метохију*

Дом културе Грачаница
Архив Косова и Метохије

МАРТОВСКИ ПОГРОМ 2004

узроци ∴ разарања ∴ последице

— Тематски зборник —

Грачаница
Приштина–Чаглавица
2026

Мср Маша Љ. ПЕТРОВИЋ, истраживач-сарадник
 Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
 24. новембар б. б., Лепосавић, Србија
 Е-адреса: masapetrovic1084@gmail.com
<https://doi.org/10.18485/kis.2025.57.186.24>

ПРОЗНО СТВАРАЛАШТВО НАКОН ПОГРОМА: СТИЛИЗАЦИЈА И НАРАТИВИЗАЦИЈА КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКЕ СТВАРНОСТИ У САВРЕМЕНИМ СРПСКИМ ПРИПОВЕТКАМА¹⁾

САЖЕТАК: Имајући у виду да је Мартовски погром постао метафора крајњег насиља, бруталног уништавања Косова и Метохије, протеривања српског народа, циљ рада јесте да одговори на питање каквог је утицаја имао на прозну књижевност која тематизује косовско-метохијске мотиве. Корпус истраживања чине одабране приповетке Ане Радмиловић, Весне Капор, Владимира Кеџмановића, Марка Видојковића и Александра Илића, сабра-не у збирци приповедака *Приче о Косову* (2016). Помним читањем, имаголошко-идеолошким и емоционалошким приступом наведеним приповеткама се у раду испитују књижевна средства и наративне технике помоћу којих савремени приповедни дискурс успоставља равнотежу између документарности и уметничке сублимације у стилизовању свакодневног живота на Косову и Метохији након Погрома.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Мартовски погром; савремене приповетке; *Приче о Косову*; идеологија; национални идентитет; слика свакодневног живота на Косову и Метохији

„СРУШИТИ БЕДЕМЕ ТРАУМА И ОЧИСТИТИ НАСЛАГЕ ИСТОРИЈЕ²⁾” – О ЧЕМУ СЕ ПРИПОВЕДА НАКОН МАРТОВСКОГ ПОГРОМА

Знаковити историјски догађаји од давнина су проналазили снажан одјек у књижевности, обликујући теме, ликове и

¹⁾ Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склоп-љеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

²⁾ Синтагме преузете из приповетке „Косовка девојка” Александра Илића [2016: 256].

мотиве кроз које су се преламала колективна сећања и појединачна искуства. Кроз векове, књижевно стваралаштво је било огледало друштва у којем је настајало, рефлектујући и одражавајући лик сваког великог историјског потреса, рата или револуције. Изузетак није била реч стварана на просторима Косова и Метохије или обликована и надахнута догађајима са ове свете српске земље. Од епских песама о Косовском боју, романа и приповедака о балканским ратовима, Првом и Другом светском рату, те о појединачним побунама и сукобима у јужној српској покрајини, до савремених прозних и поетских остварења о новијим нападима, конфликтима и егзодусима, српска и, уже постављено, косовско-метохијска књижевност препознавала је значај историјских догађаја и креативно их трансформисала у уметничку грађу која промишља идентитет и прошлост, те пружа поуке за будућност. Дакле, књижевност је била и јесте простор у којем се историја не само памти, него и преиспитује, у којем догађаји добијају нове димензије и тумачења, простор у који пониремо са жељом да откријемо шта људи верују да се збило и чему те представе историје служе заједници и народу [Чоловић, 2016: 11].

Аутори разноликих поетичких особености и идеолошких стремљења својим делима су започињали приповедање о великим темама српског националног идентитета, баштинећи „право на своју причу о Косову, на своје Косово” [Матић, 2022: 123]. Тако је ова књижевност, како то примећује Сунчица Денић, „кроз време увек била рефлекс наслеђа, као и савремени одјек најбитнијег проблема – одласка са простора Косова и Метохије, или опстанка српског народа на својој родитељској, косовској земљи” [Денић, 2011: 52]. У том смислу две главне тематско-мотивске преокупације у стваралаштву већине косовско-метохијских писаца, под којима подразумевамо писце који су пореклом са Косова и Метохије, али и оне који пишу о овом простору, јер, фукоовски схваћено, сваки аутор, без обзира на место рођења, може бити показатељ начина постојања, циркулисања и функционисања одређених дискурса [Фуко, 2012: 105], јесу сећања на велика страдања и опризоравање изазова свакодневи-

це. Та два судбоносна тематско-мотивска комплекса јесу и стојери збирке приповедака *Приче о Косову* (2016), у коју је окупљено прозно стваралаштво савремених српских аутора, стваралаштво које, без обзира на „разногласје у формалном смислу” и „различитост књижевних вредности” [Косанић 2019: 135], спаја „националну етику и књижевну естетику у снагу извесног родољубивог заједништва страдалничког света” и „пише о новој косовској апокалипси с краја XX и почетка XXI века” [Денић, 2011: 55].

Будући да су приповетке сабране у збирци *Приче о Косову* настајале у периоду након Мартовског погрома 2004. године, након „крвавих антисрпских побуна” и „етничког насиља великог обима, када су на хиљаде Албанаца са Косова вршили дводневни хаос по читавом Косову, чији је резултат што је 10.000 Срба избегло” [Kunja, 2024: 101–102] и што је уништено и оштећено на стотине кућа, цркви и других православних српских светиња, готово сви приповедачи осетили су потребу да проговоре о тим трагичним дешавањима, али и да осликају живот после њих. Ипак, по степену уметничке и естетске успелости, као и тематске издиференцираности, издвојиле су се следеће приповетке: „Косово – триста чуда” Ане Радмиловић, „Чег би волео да се сећаш” Весне Капор, „Прсти” Владимира Кеџмановића, „Српска земља кроз облаке лети” Марка Видојковића и „Косовка девојка” Александра Илића, у којима се документују насиље, губитак дома, уништавање светиња, гашење идентитета и симболичко нестајање корена, односно које недвосмислено потврђују тезу да савремена проза реагује на трауматичне историјске догађаје из блиске прошлости образујући специфичну етику сведочења и поетику страдања.

Мартовски погром директно и непосредно јесте тема приповедне епизоде у приповеци „Косово – триста чуда” Ане Радмиловић, где у атмосфери мултиетничке трибине, организоване с циљем да специјалисти из различитих области, како из српске, тако и из албанске перспективе, дебатују о мултиетници, истини, помирењу и предрасудама о *Другом*, један од приповедача-јунака, безбедњак Ђорђевић, као симбол српског стра-

дања поставља кућу уништену у Погрому, 17. марта 2004. године. Наиме, он приповеда о кући у Призрену, која је пре тог кобног марта била ризница породице српских архивара, истичући снажан контраст у дескрипцији слика куће пре и након етничког насиља. Међутим, акценат његовог наратива није на физичком уништавању имовине, рушењу крова и зидова, сравнивању куће са темељима, већ на брисању културног наслеђа и колективног памћења. Дубоко су потресни редови:

„Ту је било мермера и злата, ћилима и фотографија, родослова српских Призренаца и прича о свима који су у том крају нешто значили, све хронолошки; било је лустера и по широким собама силних полица, једна огромна библиотека, дуборези и ћилибар, сребро филигранско, као ситан вез кукичано... А сад? Једна празна кућа која има исто онолико квадратних метара као она спаљена; собе белих зидова и без намештаја, једна мала у коју се сакрио потомак ових чувара историје” [Радмиловић, 2016: 36],

који показују да штета која је начињена не може бити надокнађена, јер она по свом квалитету није материјална, већ духовна, културна и идентитетска. Чини се да приповедач посебну пажњу поклања управо тим елементима, да изузетно наглашава да су упропашћени родослови и фотографије, чувари и памјатници старих времена која се више не могу вратити, да су заувек изгубљени ти феномени који „механички понављају оно што више никада неће моћи да се понови у животу” [Bart, 2011: 12], који репрезентују једну заједницу „на скали Историје” [Isti, 2011: 18] и којима цивилизација покушава да фиксира одређене моменте идентитета. Овај одломак показатељ је да на тематском плану савремена проза има потребу да предочи последице насиља које су Албанци извршили над Србима, да покрене тематизацију „политичког насиља” и „његових пројекција” [Андрејевић и Андрејевић, 2011: 78].

У изградњи ове приповедне епизоде и њеног семантичког потенцијала велику улогу игра симболика, те јунакиња-припо-

ведачица надограђује претходно започети слој значења уношењем зоолошке симболичке асоцијативности. Њено приповедање изједначава јединог преживелог наследника и становника ове призренске куће са „уморном животињицом у зоо-врту – у кући која је његова, али није његова” [Радмиловић, 2016: 42]. Тиме се у тематизацију Мартовског погрома уписује проблематизација дехуманизације човека, његовог свођења на животињу, на оно што је анимално и нагонско у њему, на онај остатак који је настао лишавањем националног и културног идентитета. Приповеда се о томе како траума рањава човека, свдећи га на нагон за преживљавањем, па он престаје да буде биће културе и постаје биће чистог опстанка. Индикативно је и да она инсистира на аналогiji са животињом у зоолошком врту, којом се указује на суштинску измештеност јединке из свог природног станишта тј. којом се демонстрира да нова кућа, која је према пројекту мировне мисије изграђена да наличи на ону спаљену, никако није њена адекватна замена, него празан оклоп, лишен суштине и смисла, у којем се субјект осећа алијенирано и издвојено. Његов усуд није био само у томе да посматра паљење свог огњишта, већ и да наставља да проживљава трауму губитка свог породичног наслеђа, живећи у кући, која само формом подсећа на ону некадашњу, на некадашњи дом. Тај усуд није усамљен, напротив, у њему се огледа судбина читавог српског народа са Косова и Метохије, који и данас, дуго након Мартовског погрома, наставља да носи ожиљке и трауме, подједнако погођен материјалним губитком и нарушеним осећајем дома и припадности.

Директна тематизација стравичних мартовских дешавања, до којих је, како то нескривено и са ужасом потцртава Раул Куња, дошло јер су се војни представници европских мировних мисија повукли у сигурност својих кампова и логора „док су гомиле Албанаца дефиловале пред њиховим очима како би ишли да уништавају оближња српска села и православне манастире у зонама њихове одговорности” [Куња, 2024: 101], присутна је и у приповеци „Прсти” Владимира Кеџмановића. Путујући од Мердара до Грачанице и разгледајући пејзаже, путници-

-приповедачи Јована и Жарко, помињу 2004. годину и паљење огњишта и светиња. У живом, разговорном, нерафинираном језичком регистру они констатују следеће:

„Ту су живели наши. Све су спалили две хиљаде четврте. У овом крају је био пакао, рекла је Јована. И Дечани би страдали да их нису спасили Талијани. И још: Да су били неки други, пустили би их да пале. Талијани су нас спасавали и у оном рату, рекао сам. Од Далмације до Косова. Истина, рекао је Жарко. Нису сви окупатори исти” [Кецмановић, 2016: 116].

Овај одломак, кратким, готово документарним исказима сажима искуство прогона и исељавања, изгубљеног (отетог) за вичаја и стоичког преживљавања и истрајавања Срба у јужној покрајини, искуство које јесте „јединствена и сада већ препознатљива тема књижевности Косова и Метохије” [Денић, 2011: 167]. Он је својеврсна минијатура историјског искуства, с обзиром на то да је у неколико фрагментарних реченица, карактеристичних за Кецмановићеву поетику, контрахована целокупна драма уништења, губитка дома и парадокса спасавања. Упечатљива је амбивалентно означена слика спасавања велике православне светиње, манастира Дечани, од стране италијанских војника, који у конкретној ситуацији губе прерогативе непријатеља и окупатора, постајући заштитници и разарајући бинарну опозицију пријатељског нашег и непријатељског њиховог. Они се узимају као пример да у околностима оружаних сукоба може доћи до промене неких идеолошки укореењених улога и успостављања неочекиваних преокрета, или, прецизније, да се моралност и човечност не морају увек подударати са геополитичким поделама.

У осталим приповеткама које чине корпус нашег истраживања нема реминисценција на Погром, већ се тематски фокус усмерава ка осликавању свакодневног живота након 2004. године, указује се на последице овог етничког насиља и измењену свакодневицу, која након одређеног времена житељима Косова и Метохије постаје нова нормалност. Тематско-мотивски ком-

плекси актуелизовани у њима, али и у већ интерпретираним приповеткама, као да поткрепљују истинитост тврдњи Гера Дејзингса да након таквих ситуација нереда и масовног насиља, физичких напада и уништавања имовине „жртве губе слику претходне егзистенције и наведени су да забораве како су ствари некада стајале”, те насиље „поред тога што негира познато, помаже да се конструише нешто ново: оно функционише као обред прелаза у неку нову врсту ситуације, нову свест” [Дејзингс, 2005: 55]. Та нова свест, нова ситуација и стварност до изражаја долазе у приповеци Ане Радмиловић, у којој „избором учесника трибине прича нуди најшири спектар актуелних перцепција косовске стварности, од крајње шовинистичких, десничарских реторика о издаји, преко различито оријентисаних политичких манипулација и испразних пропагандних флоскула, па све до екстремно србофобних индоктринираних појединаца” [Матић, 2022: 130].

Пре свега, у приповеци се тематизују нехумани услови за живот, који подразумевају целодневне несташнице струје, ограниченост кретања жицом, која јасно издваја и удаљава припаднике српске заједнице, као и перманентан егзистенцијални страх од хапшења и убијања мушких чланова породице. Међутим, у наративу није тежиште на патетизацији и објективном истицању понижења која трпи српски народ, затворен практички у гету, у енклави, која је „постала једна од најфреквентнијих речи у употреби у српском језику кад год се поведе прича о животу Срба на Косову после 1999. године, а нарочито после 2004. године” [Раловић, 2025: 134], него на некој врсти стоичког српског пркоса. Приповедачица акцентује вредности сналажљивости, љубави и заједништва, вредности какве албанске власти, које су креирале такве (не)услове за живот не познају. У одломку:

„Струја нам не треба док је ноћу ватре да греје шпорет и пећ и док је нас да смо заједно, да га љубим, да ме воли. [...] Видим прозор и небо и жицу којом су нас оградиле, небо је највеће и немају они појма колико су нам помогли том жи-

цом. Сад смо сами на свету, он и ја, и чувам га – да ми га не одведу. Молим се и бајам и све радим” [Радмиловић, 2016: 27],

открива се свест Косоваца и Косовки о сопственој привилегованој позицији у односу на албански колектив и представнике мировних снага, о духовној узвишености и уздигнутости. Употребом маркантних симбола прозора, неба и жице, женски глас, који уобичајено у косовско-метохијској прози има улогу чувара дома, породице и традиције, потврђује да физичка оскудица губи на значају у односу на присуство блиске особе и осећај заједништва. Тако се интимна љубав и љубав према Господу супротстављају непријатељском окружењу, репресији, заточеништву, и стварају микрокосмос, захваљујући коме се претрајава у ванредним условима. Ова врста сублимације негативних и трауматичних искустава и окретање ка унутрашњем бићу, успостављање комуникације са Творцем, стремљење истинској духовности и подвижништву јесте, према речима Сунчице Денић, једна од типичних карактеристика косовско-метохијских писаца [Денић, 2011: 55]. Такође, треба приметити и да се приповедачица у стању страха и бриге окреће магијско-религијским чиновима молитве и бајања, што сведочи о регресији колектива у правцу архаичних форми заштите, регресији условљеној изостанком институционалне заштите.

Наратив се даље фокусира на тематизацију *Друјој*, на слику Албанаца и стилизацију суживота са њима, на слику која се грана у два дијаметрално супротна рукавца, у две крајности, обликоване увреженим идеолошким представама. С једне стране инсистира се на томе да се укаже колико се Албанци у негативним облицима понашања разликују од Срба, да им се додели улога агресора и насилника, да се потцрта како краду и убијају без разлога, како су им деца сурова, јер бацају камење и разбијају прозоре на српским кућама [Радмиловић, 2016: 28]. У духу крајњег српског национализма расветљава се њихово лажно ангажовање у невладиним организацијама и центрима, који би требало да допринесу успостављању трајног мира и оптималних услова за живот Срба на територији Косова и Мето-

хије. То је посебице приметно на примеру карактеризације ликовца Исе Капетанија и Исе Карађозија, за које приповедачица подсмешљиво казује да нико није установио чиме се баве, јер институције које су навели не постоје на терену. Стога им она додељује директорске титуле Центра за мир и Центра за толеранцију, желећи да извргне руглу и обесмисли њихово политичко и социјално деловање. На њиховом примеру лако се опажа како књижевност бележи постојање неслагања између номинално присутних институција и оних које истински делују на терену.

Други рукавац овог тематско-мотивског комплекса посвећеног албанском живљу у јужној српској покрајини, пак, води ка особеном српском аутошовинизму, ка величању албанског народа и релативизацији свих злочина, које су током дугачке историје суживота починили према Србима. Не одобрава се незаинтересованост Срба да науче албански језик и упознају се са историјом и културом својих сународника. Чак се, парадоксално, приповеда и о томе да би Срби били исти вандала и насилници као Албанци, када би знали и изучили шта је кључ албанског националног и религијског идентитета и на шта прво треба напасти. Такво становиште је, осим у приповеци „Косово – триста чуда”, присутно и у приповеци Александра Илића „Косовка девојка”. У овој приповеци, потресним поступком сведочења, расветљава се истина о томе да је главна јунакиња Луљета 1999. године била жртва силовања од стране српских војника, а да су јој непосредно пре тога, на очи, убијена браћа, и то након испитивања о њиховој повезаности са УЧК. Та наративна епизода функционализована је и као индивидуална трагедија и као снажан подсетник на то да у ратним сукобима увек постоји више перспектива, па да је појам колективне кривице сложен и тешко одредив. Њом се проблематизује и бинарна дистинкција између одбране и напада тј. поентира се да свака зараћена страна може истовремено бити и жртва и починилац злочина. Управо у том смислу одјекују запажања Силбера и Литла да је „свака нација пригрлила одвојено уверење да су они искључиво жртве, а никад утњетавачи” [Silber and Little, 1995:

390–391], те текст упућује на идеолошке механизме који у конфликтним друштвима одржавају митове о сопственој невиности и апсолутној кривици другог.

Ипак, и унутар таквог дискурса који детронизује једне, а на пиједестал поставља друге, окривљује и умањује Србе, а велича Албанце, постоји примеса иронизације и само површне релативизације албанских недела, а суштински њихове критике и осуде, као што је то случај у цитираном пасусу из приповетке „Косово – триста чуда”:

„Он боље познаје Србина него овај самог себе. Изучио га је [...] и зна где је жила куцавица, зна му крвоток, зна претке и зна сваку важну кућу – коју треба збрисати са лица земље да не остане трага! И то је исказивање љубави коју, објаснила је, ми не можемо да појмимо” [Радмиловић, 2016: 33].

Но, овакви ставови приповедача су пре изузетак, него ли правило. Они указују на то да косовско-метохијски аутори, упркос идеолошком оквиру који доминира текстом, остављају пукотину за критичко сагледавање насиља друге стране и разбијање једностраних становишта. Управо у том амбивалентном простору иронизације и критике отвара се могућност за комплексније разумевање међуетничких односа и за преиспитивање доминантних наративних матрица о Косову и Метохији.

Поред тематско-мотивских комплекса у вези са суживотом Срба и Албанаца, изостанка основних услова за живот, свакодневице у енклави, значајна тематска преокупација *Прича о Косову* тиче се присуства обавештајног рада на простору Косова и Метохије, односно такозваног британског и америчког фактора. Парадигматичан је одломак из приповетке „Косовка девојка” Александра Илића, који потцртава питање шта се одвија под кишобраном одређених организација:

„У Приштину сам дошао као агент британске обавештајне службе GCHQ задужен за рад у центру за прикупљање обавештајних података са интернета. Званично, у канцеларији

Еулекса држао сам косовској полицији тренинге за борбу против високотехнолошког криминала. Једном недељно држао сам курсеве о сајберкриминалу, а остатак радне недеље проводио на пројекту PRISM у оквиру којег смо снимали готово сав интернет саобраћај који се одвијао на Балкану а одатле, преко Косова, Босне и Херцеговине, Албаније, Македоније и Србије, даље гранао ка Блиском истоку и исламским фракцијама широм Европе” [Илић, 2016: 250].

Ови редови уносе у књижевни дискурс слојевито питање невидљивих мрежа моћи које делују иза званичних институционалних фасада, будући да се кроз лик британског обавештајца проговара о масовном надзору и прикупљању података под маском тренинга за борбу против високотехнолошког криминала. Управо тим поступком разоткривања мимикрије приповетка показује да косовски простор није искључиво територија локалних, етничких и религијских сукоба, већ и чвориште глобалних интереса и дигиталних инфраструктура. Покретањем ове теме у књижевности се проблематизује питање транспарентности, суверенитета и (не)видљивих облика контроле, који обликују свакодневицу становништва на Косову и Метохији.

„КО ЈЕ ТО У МЕНИ КО ЈЕ ОВАКАВ³⁾?” КАКО СЕ ПРИПОВЕДА НАКОН МАРТОВСКОГ ПОГРОМА

Трауматични догађаји и етничко насиље, попут Мартовског погрома, не остављају последице само на историјско памћење, колективну свест, тематско-мотивске преокупације у уметности, већ дубоко преобликују и саме поетичке механизме књижевне наратије. У временима након таквих искустава постаје очигледно колико траума структурно и семантички обликује мисао и реч, намећући и привилегујући одређене при-

³⁾ Реторичко питање преузето из приповетке „Косово – триста чуда” Ане Радмиловић [2016: 49].

поведне технике и стратегије, управљајући динамиком изреченог и прећутаног, сменом гласа и тишине. Тада долази до изражаја заблуда класичних наратолога према којој се приповедачи углавном посматрају као формалне конструкције текста, односно постаје очигледна неопходност посткласичног наратолошког превредновања тог становишта и новог сагледавања наратора као живих, емоционалних и етичких бића која свесно одлучују шта ће изговорити, а шта прећутати [Hogan, 2011: 18]. Уочава се колико приповедачи нису неутрални медијатори, него су афективни и ангажовани субјекти, чији начин приповедања открива читаоцима и проучаваоцима сложену мрежу односа трауме, сећања и приповедних форми.

Стога не треба да чуди што у таквим временима најчешће место у књижевном изразу заузима управо нарација хомодијегетичког приповедача у првом лицу јединине, односно лична исповест приповедача који је учесник у догађајима о којима приповеда. Ова перспектива омогућава не само да се трауматично искуство артикулише изнутра, из позиције онога ко га проживљава, већ и да се успостави интимни однос између приповедача и читаоца, у коме реч постаје сведочанство, а тишина знак онога што се не може или не сме изрећи. Прво лице јединине и исповедни тон приповедања тако функционишу као простор за индивидуализацију колективне патње, за приказивање унутрашњих ломова и за показивање сложених процеса селекције између онога што ће бити казано и онога што ће остати у зони прећутаног. На тај начин, лична исповест постаје не само стилска или жанровска одлика, већ и етичка и психолошка стратегија обликовања трауматичног искуства у књижевности.

Ова врста приповедања заступљена је у свим приповеткама које чине корпус нашег истраживања, почев од приповетке „Косово – триста чуда” Ане Радмиловић, чији је наративни профил нешто сложенији, па све до приповетке „Косовка девојка” Александра Илића. У првој поменутој приповеци осим хомодијегетичке приповедачице, неименоване младе јунакиње, за послене у невладиној организацији, која нам приповеда о свом боравку на северу Косова, неуспешној трибини и унутрашњим

променама изазваним тим дешавањима, присутни су и други приповедни гласови. Наиме, у деловима где се приповеда о самој трибини, она штафетну приповедну палицу, смењујући унутрашњи монолог и доживљени говор директним говором и дијалогом, наизменично препушта другим ликовима тј. новинарки Хаџираспоповић, историчарки Ратимировић, стручњаку за безбедност Ђорђевићу, политичару и двојци Албанаца. Таквим умножавањем перспектива и усложњавањем наративних гласова ауторка постиже озбиљност приступа проблему свакодневице на Косову и суживота Срба и Албанаца након немилих догађаја 2004. године, али отвара и простор за вишеумље, за могућност да се искажу идеолошки, политички и национални ставови који нису у складу са доминантном и увреженом агендом.

Интересантан је и наратолошки профил приповетке „Чег би волео да се сећаш” Весне Капор, у којем сусрећемо хомодијегетичког приповедача повлашћеног статуса, будући да је реч о професору књижевности, исељенику са простора Косова и Метохије. У његовом приповедном гласу, у многоме обликованом лирским проседеом Ракића, Црњанског, Попе и других песника великана српске поезије двадесетог века, изражен је лиризам и жеља да се наративна догађајност замени наративном атмосфером, односно да се читаоцу пренесе осећање гашења огњишта, нестајања села, изумирања српског живља у јужној српској покрајини, те да се дочара алијенираност, живот у гету и напуштање дома. Реченице су кратке, фрагментарне, а њихова испрекиданост суштински је рефлекс идентитетске распопућености приповедача, до које је дошло након напуштања родног тла. Чини се да би свака од тих констатација приповедача, захваљујући свом рефлексивном потенцијалу и маркантној лексици, могла постати стих какве завичајно-сентименталне песме, што је видљиво и у следећим редовима: „Нема ко да прекрови порушено. Наше кровове. Проваљена врата. Даскама и крпама засуњене прозоре. Плесан су наши дани. Узнемирују ме шлемови и странци који нуде помоћ. Не могу децу оставити у гету” [Капор, 2016: 94].

Фрагментарност стила и жанровска блискост песмама у прози краси и приповедну ситуацију у приповеци „Прсти” Владимира Кецмановића, где се опет уочава штафетни модел приповедања, за који је карактеристично да неколико хомодијегетичких приповедача, који заједно путују од Мердара до Грачанице, причају своју причу о Косову, износе личне ставове поводом исказивања националног идентитета и представе о животу Срба и Албанаца. С друге стране у тумаченом корпусу, поново се јавља и повлашћеност приповедног гласа и то у приповеци „Српска земља кроз облаке лети” Марка Видојковића. Међутим, по среди је другачији тип привилегованости наратора у односу на приповетку Весне Капор, с обзиром на то да је у овој приповеци реч о наратору који је конзумент опојних супстанци, те испред чије се веродостојности исказа мора поставити знак питања. Он је непоуздани наратор „којем се не може веровати” и који „због неке ненамерне грешке, поремећаја свести или заблуде говори са предрасудама, прави грешке или чак и лаже” [Кнежевић, 2011: 90], односно који због употребе дрога и неких личних заблуда изриче следеће: „А откуд ти знаш да Амер, у ствари, не ради за нас? Откуд знаш да у једном тренутку Амер неће да каже: Е, Шиптари, пушите га!” [Видојковић, 2016: 219]. Овакво становиште наратора је једина истина коју читалац има пред собом, али је уједно и наратив који га приморава да у њему тражи дубљи смисао и да начин приповедања посматра као последицу свих трауматичних дешавања која су мотивисала приповедача, његово понашање и приповедање.

Дакле, све наведене приповетке исприповедане су из првог лица једнине од стране хомодијегетичког приповедача. Све представљају интимне исповести и лични доживљај Косова и Метохије у годинама након Погрома, а онда су у њих уткани и други гласови, који доносе сећања на Погром или покрећу неке друге значајне теме за живот на Косову и Метохији данас, односно након 2004. године. Но, поред тих, већ интерпретираних наративних стратегија, треба поменути и употребу одређених наративно-стилских средстава и поступака, какви су ониризам, хумор и иронија. Они су очекивани јер се у књижевности

након историјских догађаја, ратова, насиља и других колективних катастрофа често јавља потреба за измештањем стварности у другачији регистар. Отуда аутори посежу за ониризмом, хумором и иронијом као стратегијама које омогућавају да се о свему што је за субјекта и заједницу тескобно, мучно и трауматично говори посредно. Може се констатовати да у таквим књижевним делима снови и ониричке слике стварају простор у којем се траума симболички преобликује, док хумор и иронија омогућавају дистанцу, критичку рефлексију и отпор патосу, што ће потврдити и примери из приповедака Ане Радмиловић, Весне Капор и Александра Илића.

У приповеци „Косово – триста чуда” техника ониризма функционише као посреднички поступак којим се трауматични догађаји преводе у симболички и подсвесни регистар, којим приповедачаца дочарава свој сан о томе како такозвана косовска полиција одводи њеног партнера, иако он „није никоме ништа урадио” [Радмиловић, 2016: 28]. На тај начин се, кроз слику сна, тематизују немотивисане отмице и страдања српских војноспособних мушкараца на Косову и Метохији, отмице које се на тематско-мотивском нивоу учестало јављају и у новијим делима савремене књижевности, какав је примерице роман *Меџохијски сфуматио* Душице Филиповић (2024), што указује на континуитет трауматичног искуства и његовог уметничког обликовања. Наративно решење у приповеци Ане Радмиловић почива на тропу *џо је било само сан* (*it was all a dream trope*), односно на понављајућем обрасцу у којем се на врхунцу напетости наративне епизоде открива да је кључни догађај отмице био само сан. Овај обрт уноси осећај антиклимакса, суспендује очекивани развој ликова приповедачаца, њеног емотивног партнера и Албанаца, те неутралише линеарни ток наратива. Истовремено он производи снажан психолошки ефекат, јер јунакиња открива у сновима оно што је у стварности, у стању будности, потиснуто или неизрециво. Тако долази до ониризаације стварности, односно до приповедног преливања сна у јаву, чиме се омогућава да се преживи оно што није преживљено, али и да се, у субверзивном тону, проблематизује стабилност

границе између сна и стварности, а самим тим и сугерише обрнута перспектива: стварност је сан, а сан је стварност.

С друге стране, иронија и хумор у савременој косовско-метохијској прози функционишу као наративне стратегије које ауторима омогућавају да изграде критичку дистанцу према догађајима и да избегну патетику, која би иначе могла да доминира њиховим наративом. У *Причама о Косову* иронија омогућава вишеслојно читање и разоткривање друштвено-политичких клишеа, а хумор кроз комичне елементе појачава осећај горчине стварности, управо тиме што показује њену апсурдну или контрадикторну страну. Па тако у приповеци Весне Капор „Чег би волео да се сећаш” иронична перспектива наткриљује „низ идентитетских питања 21. века, обележеног снажним материјалистичким импулсом и просторно-политичким преструктурирањем планете” [Бошковић, 2014: 461–462], али и баналне демонстрације у Београду са повицима „Издаја. Издаја. Косово је Србија” [Капор, 2016: 96], на које приповедач иронично одговара: „А Метохија, чија је Метохија” [Капор, 2016: 96]. Таква реплика истовремено разобличава реторику масе и указује на дубље проблеме идентитетског и политичког расцепа.

Када су у питању елементи хумора, они се јављају готово у свим приповеткама, али су најизразитији у приповеци Александра Илића „Косовка девојка”, где се овај поступак користи за превредновање епске народне фигуре. Савремена Косовка девојка више није Српкиња, него Албанка, која је у трансформисаном идентитету задржала нешто од традиционалног наслеђа и улоге славне преткиње, односно, како је приповедач описује: „Преко дана је радила у апотеци Илирија, на Булевару Била Клинтонa, у центру Приштине. Ноћ је проводила на Фејсбуку или проучавајући књиге о хомеопатији. Веровала је у моћ воде и понирала у дубине Интернета. Зове се Луљета Белуши” [Илић, 2016: 250]. Она, Луљета Белуши представља хуморно-пародијски лик који спаја локални мит са глобализованом свакодневицом, лик у чијој је професији и интересовањима остало нешто од девојке која на косовском бојном пољу вида ране јунацима. Оваква комична дисторзија не служи релативизаци-

ји историјског слоја епског обрасца, напротив, она открива апсурдне аспекте савремене стварности, омогућавајући читаоцу да кроз смех препозна горчину и противречја. Такође, на основу интерпретираних примера јасно је да поменуте технике и наративно-стилска средства не значе умањивање тежине догађаја, какав је био Мартовски погром, и његових последица до данашњих дана, него репрезентују приповедачеве механизме естетске и етичке обраде трауме и креирање позива читаоцу на емпатију и критичко преиспитивање.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У раду смо настојали да применом аналитичко-синтетичког приступа, идеолошко-политичке интерпретације и наратолошке анализе одговоримо на два кључна питања: какав је утицај Мартовски погром 2004. године имао на књижевност Косова и Метохије и на који се начин тај утицај остварује у савременој прозној продукцији. С једне стране, ослањајући се на репрезентативне приповетке из збирке *Приче о Косову* тежили смо да утврдимо о чему се приповеда након Погрома, а с друге, да испитамо како се приповеда, односно које се тематске и наративне стратегије активирају. Рад је, у том смислу, понудио својеврстан каталог тема које чине препознатљиво језгро савремене косовско-метохијске приповетке: насиље, губитак дома, егзодус, живот у енклави, гашење идентитета, сећање на Погром, изазовна свакодневица без струје и воде, као и крхки облици суживота Срба и Албанаца. У тим тематско-мотивским комплексима открио се специфичан тон који карактерише ову прозу, а подразумева спој интимног и колективног, сведочанства и књижевно-уметничке обраде, што је у истраживању било важно регистровати и систематизовати. Паралелно с тим, побројане и анализиране наративне стратегије показале су колико је облик приповедања неодвојив од тематског оквира. Лична исповест хомодијегетичког приповедача, поливалент-

ност приповедних гласова и штафетни модел приповедања допринели су укрштању унутрашњих и спољашњих погледа на трауму. Ониризам, иронија и хумор, као и лиризација и фрагментаризација приповедног гласа, указали су на потребу да се о догађајима говори на посредан, симболички начин, како би се издржала тежина онога што се казује и тескоба приповедача приближила читаоцима. Радом смо у целини демонстрирали да се унутар књижевности Косова и Метохије након Мартовског погрома преплићу естетика и етика, поетика и политика, те да се личне и колективне трауме преводе у сложене наративне форме.

Наш општи утисак, проистекао из претходно оцртаних истраживања и интерпретативних увида, јесте да је од изузетне важности што се савремена српска проза ухватила укоштац са овако битним националним и егзистенцијалним темама. Надамо се да ће у наредном периоду прозно стваралаштво постати продуктивније и плодније, те да ће у свом развоју следити поезију аутора са Косова и Метохије, која је у овом тренутку знатно развијенија и уметнички успелија. Такав развој не би био значајан само за ову територијално маркирану књижевност, већ и за културу памћења, разумевање савремене историје артикулисање идентитета српске заједнице која је на мети насиља и прогонства. У том контексту верујемо да ће савремена приповетка наставити да тематизује сећања на Погром, описује живот након њега и истражује трауме које су и даље живе, али и да ће смоћи снаге и храбрости да проговори о неким новим оружаним сукобима и нападима на Србе, какав је био догађај у Бањској 24. септембра 2023. године. Укључивањем оваких тема савремена прозна реч не само да би наставила линију сведочанства, већ би и преузела активну улогу у очувању памћења, критичком суочавању са блиском прошлошћу и отварању простора за дијалог о садашњости и будућности.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Андрејевић, Даница Т. и Ана М. Андрејевић (2011). „Пројекција политичког насиља у савременој косовскометохијској поезији”. *Политичко насиље: тематски зборник радова међународног значаја*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 73–87.
- Бошковић, Сања (2014). *Косовски културолошки мит*. Београд: Службени гласник.
- Видојковић, Марко (2016). „Српска земља кроз облаке лети”. *Приче о Косову*. Београд: Лагуна.
- Денић, Сунчица (2011). *Пројект и завичај: Књижевност Косова и Метохије*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Илић, Александар (2016). „Косовска девојка”. *Приче о Косову*. Београд: Лагуна.
- Капор, Весна (2016). „Чег би волео да се сећаш”. *Приче о Косову*. Београд: Лагуна.
- Кецмановић, Владимир (2016). „Прсти”. *Приче о Косову*. Београд: Лагуна.
- Кнежевић, Мирјана (2011). „Непоуздани приповедач у постмодерној књижевности: пола века од настанка Бутовог теоријског концепта”. *Београдски књижевни часопис*, VII (23): 88–97. (Београд: Књижевно друштво Хипербореја).
- Косанић, Иванка (2019). *Додир душе чистиоца и њисца: књижевне критике*. Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац”.
- Матић, Александра (2022). „Идеолошки распони савремених прича о Косову”. *Лийар – часопис за књижевност, језик, уметност и културу* (Универзитет у Крагујевцу), год. XXIII, vol. 78: 121–137.
- Радмиловић, Ана (2016). „Косово – триста чуда”. *Приче о Косову*. Београд: Лагуна.
- Раловић, Ивана (2025). „Хандке као огледало историјских (не)прилика”. *Личност у савременом свету: идентитет, хегерономија и насиље: случај Косово и Метохија*: тематски зборник научних радова. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 131–148.
- Чоловић, Иван (2016). *Смрт на Косову Пољу*. Београд: Библиотека 20. век.

- Bart, Rolan (2011). *Svetla komora. Beleška o fotografiji*. Beograd: Kulturni centar Beograda (prevela s francuskog Slavica Miletić).
- Dejzings, Ger (2005). *Religija i identitet na Kosovu*. Beograd: Biblioteka XX vek; Krug (prevele sa engleskog Slobodanka Glišić i Slavica Miletić).
- Fuko, Mišel (2012). „Šta je autor?”. *Polja* (N. Sad), god. LVII, br. 473: 100–112 (s francuskog prevela Eleonora Prohić).
- Hogan, Patrick Colm (2011). *Affective Narratology: The Emotional Structure of Stories*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kunja, Raul (2024). *Kosovo: nečuveno otimanje nezavisnosti*. Beograd: Čigoja štampa (prevod s portugalskog Anamarija Marinović).
- Silber, Laura and Allan Little (1995). *Yugoslavia. Death of a Nation*. New York: TV Books/ Penguin.

Ma Maša LJ. Petrović, research associate
Institute for Serbian culture Priština – Leposavić
24. novembar bb, Leposavić, Serbia
E-mail: masapetrovico1084@gmail.com
<https://doi.org/10.18485/kis.2025.57.186.24>

PROSE WRITING AFTER THE POGROM: STYLIZATION AND NARRATIVIZATION OF KOSOVO AND METOHİJA REALITY IN CONTEMPORARY SERBIAN SHORT STORIES

SUMMARY: Given that the March Pogrom has become a metaphor for extreme violence, the brutal destruction of Kosovo and Metohija, and the expulsion of the Serbian population, the aim of this paper is to address the question of its impact on prose literature that thematizes Kosovo and Metohija motifs. The research corpus consists of selected short stories by Ana Radmilović, Vesna Kapor, Vladimir Kecmanović, Marko Vidojković, and Aleksandar Ilić, collected in the anthology *Priče o Kosovu* (*Stories about Kosovo*, 2016). Through close reading and an imagological-ideological and emotional approach, the paper examines the literary devices and narrative techniques by which contemporary narrative discourse establishes a balance between documentary realism and artistic sublimation in the stylization of everyday life in Kosovo and Metohija after the Pogrom.

KEYWORDS: March Pogrom; contemporary short stories; *Priče o Kosovu* (*Stories about Kosovo*); Ideology; national identity; representation of everyday life in Kosovo and Metohija

САДРЖАЈ

Патријарх српски Порфирије (Перић)
МАРТОВСКИ ПОГРОМ: СТРАШНО ВРЕМЕ ВАСКРСЕЊА

5

Митрополит Јоаникије (Мићовић)
ИЗ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

9

Митрополит Теодосије (Шибалић)
ИСПИТ ИСТИНЕ, ОДГОВОРНОСТИ И ОБНОВЕ

13

Владан Виријевић
ВЕЧНИ ЗАПИС У КОЛЕКТИВНОМ ПАМЋЕЊУ СРБА

17

І СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Александар С. Павловић	Aleksandar S. Pavlović
МАРТОВСКИ ПОГРОМ У ОБИЛИЋУ:	THE MARCH POGROM IN OBILIĆ:
СТРАДАЊЕ СРБА У КОНТЕКСТУ	SUFFERING OF THE SERBS IN THE
ЛИЧНИХ ИСКУСТАВА И ДОЖИВ-	CONTEXT OF PERSONAL EXPERI-
ЉАЈА ПРОГНАНИХ ЛИЦА	ENCES AND PERCEPTIONS OF
25	EXPELLED PERSONS 52

Марко Б. Марковић	Marko B. Marković
СТРАДАЊЕ ОБИЛИЋА: ПОГРОМ	THE SUFFERING OF OBILIĆ: THE PO-
2004 – ЗАВРШНИ ЧИН	GROM OF 2004 – THE FINAL ACT
52	130

Стефан Радојковић	Stefan Radojković
и Александар Гуђић	and Aleksandar Gudžić
МАРТОВСКИ ПОГРОМ У ЛИПЉАНУ	THE MARCH POGROM
2004. ГОДИНЕ	IN LIPLJAN 2004
131	150

Стефан С. Филиповић	Stefan S. Filipović
и Милан Н. Гулић	and Milan N. Gulić
МАРТОВСКИ ПОГРОМ	MARCH POGROM
У УРОШЕВЦУ 2004. ГОДИНЕ	IN UROŠEVAC IN 2004
151	183

Немања С. Димитријевић	Nemanja S. Dimitrijević
ПОГРОМ СРБА ИЗ КОСОВА ПОЉА И	THE POGROM OF SERBS FROM KO-
БРЕСЈА 2004. ГОДИНЕ	SOVO POLJE AND BRESJE 2004
183	197

Мирослав С. Милошевић и Стефан Ц. Мирковић МАРТОВСКИ ПОГРОМ У ГЊИЛАНУ И ОКОЛИНИ 2004. ГОДИНЕ: ИСТОРИЈСКИ И КРИВИЧНОПРАВ- НИ АСПЕКТ 199	Miroslav S. Milošević and Stefan C. Mirković THE MARCH VIOLENCE 2004 IN GNJILANE AND AREA: HISTORI- CAL AND CRIMINAL ASPECT 222
Дејан Д. Баљошевић ЧЕТИРИ ДАНА МАРТОВСКОГ ПОГРОМА У ОРАХОВЦУ И ВЕЛИКОЈ ХОЧИ: НАПАДИ, ЖРТВЕ, ЖИВОТ, ЕВАКУАЦИЈА БОЛЕСНИКА И ТРУДНИЦЕ 223	Dejan D. Baljošević FOUR DAYS OF THE MARCH PO- GROM IN ORAHOVAC AND VELIKOJ HOČA: ATTACKS, VICTIMS, LIFE, EVACUATION OF THE SICK AND A PREGNANT WOMAN 240
Горан Гребовић ЕВАКУАЦИЈА НАПАДНУТИХ СРБА НА ЦЕНТРАЛНОМ КОСОВУ И ЊИХОВ ЖИВОТ У БАЗИ КФОРА (МНБ ЦЕНТАР) У ПРИШТИНИ 241	Goran Grebović EVACUATION OF ATTACKED SERBS IN CENTRAL KOSOVO AND THEIR LIFE IN THE KFOR BASE (MNB CENTRE) IN PRIŠTINA 251

II СТРАДАЊЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У ПОГРОМУ 2004. ГОДИНЕ

Иван Т. Ристић УНИШТАВАЊЕ ИМОВИНЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ И МАРТОВСКОМ ПОГРОМУ 2004. ГОДИНЕ – УПОРЕДНА АНАЛИЗА 255	Ivan T. Ristić DESTRUCTION OF SERBIAN ORTHODOX CHURCH PROPERTY IN KOSOVO AND METOHIJA IN THE FIRST WORLD WAR AND THE 2004's MARCH POGROM – AN COMPARATIVE ANALYSIS 277
Оља Арсенијевић МЕЂУНАРОДНЕ РЕАКЦИЈЕ НА УНИШТАВАЊЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ И ЗНАЧАЈ КУЛТУРЕ ПАМЋЕЊА 279	Olja Arsenijević DESTRUCTION OF MATERIAL CULTURAL HERITAGE, INTER- NATIONAL REACTIONS AND THE IMPORTANCE OF THE CULTURE OF MEMORY 316
Ивана Женарју Рајовић и Марија Лакић ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ (РАЈКОВА) У ПРИЗРЕНУ: СТРАДАЊА И ОБНОВЕ 317	Ivana Ženarju-Rajović and Marija Lakić THE CHURCH OF ST. NICHOLAS (RAJKO'S CHURCH) IN PRIZREN: SUFFERING AND RENEWAL 349

III ПРАВНИ, БЕЗБЕДНОСНИ, ПОЛИТИКОЛИШКИ И СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ ПОГРОМА 2004. ГОДИНЕ

Марина Д. Мијатовић и Игор Љ. Недељковић ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ МАРТОВ- СКОГ ПОГРОМА 2004. ГОДИНЕ НА ОСТВАРИВАЊЕ ПОРОДИЧНИХ И НАСЛЕДНИХ ПРАВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 353	Marina D. Mijatović and Igor Lj. Nedeljković LEGAL CONSEQUENCES OF THE MARCH 2004 POGROM FOR THE EXERCISE OF FAMILY AND INHERITANCE RIGHTS IN KOSOVO AND METOHİJA 388
Дејан Димитријевић НОРМАЛИЗАЦИЈА НАКОН ПОГРОМА: ПОГРОМ ИЗ МАРТА 2004. И КОНСТРУИСАЊЕ АДМИНИ- СТРАТИВНО УПРАВЉАНОГ НЕПРИЈАТЕЉА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 389	Dejan Dimitrijević NORMALISER APRES LE POGROM: LE POGROM DE MARS 2004 ET LA FABRICATION DE L'ENNEMI ADMINISTRE AU KOSOVO- METOCHIE 409
Слободан Д. Миљковић КУЛТУРНА БАШТИНА КАО ПЛЕН: ПОЛИТИЧКО ПРИСВАЈАЊЕ НАКОН РАЗАРАЊА 17. МАРТА 2004. ГОДИНЕ У КОСОВСКОЈ КАМЕНИЦИ 413	Slobodan D. Miljković CULTURAL HERITAGE AS SPOILS: POLITICAL APPROPRIATION IN THE AFTERMATH OF THE 17 MARCH 2004 DESTRUCTION IN KOSOVSKA KAMENICA 448
Бојана Б. Комленски ПРАВНА АНАЛИЗА МАРТОВСКОГ ПОГРОМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (2004): ИЗМЕЂУ ЕТНИЧ- КОГ ЧИШЋЕЊА И ЗЛОЧИНА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ 449	Bojana B. Komlenski LEGAL ANALYSIS OF THE MARCH POGROM IN KOSOVO AND METOHİJA (2004): BETWEEN ETHNIC CLEANSING AND CRIMES AGAINST HUMANITY 473
Јован Делић БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ У ЗАШТИТИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ: МАРТОВ- СКИ ПОГРОМ 2004. ГОДИНЕ КАО СТУДИЈА СЛУЧАЈА 475	Jovan Delić SECURITY CHALLENGES IN THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN KOSOVO AND METOHİJA: THE MARCH POGROM OF 2004 AS A CASE STUDY 502
Стефан Н. Анђелковић ОДГОВОРНОСТ БЕЗ САНКЦИЈЕ: МАРТОВСКИ ПОГРОМ И КРИЗА ЛЕГИТИМИТЕТА МЕЂУНАРОДНИХ МИСИЈА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 503	Stefan N. Andelković RESPONSIBILITY WITHOUT SANCTIONS: THE MARCH POGROM AND THE CRISIS OF LEGITIMACY OF INTERNATIONAL MISSIONS IN KOSOVO AND METOHİJA 520

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
